

РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ У ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОМУ КОНТЕКСТІ

REGULATION OF PAYMENT SYSTEMS IN THE CIVIL LAW CONTEXT

Назаренко В.О., аспірант
кафедри міжнародного, європейського права та цивільно-правових дисциплін

*Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету*

Нині платіжна система переважно сприймається через розуміння сутності грошей та їх функції як засобу платежу, а також у світлі функціонування розрахункової системи. У зв'язку з цим у теорії та на практиці поряд з поняттям «платіжна система» широко вживаються такі терміни, як «розрахункова система», «система безготівкових розрахунків», «система розрахунків», «система переказу коштів». Але у разі визначення співвідношення таких термінів немає єдиного концептуального підходу. Проте, беззаперечно, більшість учених дотримуються позиції щодо трансформації системи безготівкових розрахунків у сучасну платіжну систему під впливом інформаційних технологій. Оскільки основним завданням фінансових технологій є покращення, пришвидшення та оптимізація фінансових послуг у сфері розрахунків, з кожним роком такі технології стають більш доступними та зручними, у зв'язку з чим постійно збільшується число їх користувачів у світі, в тому числі і в Україні.

Нові суспільні відносини, що виникають у сфері розрахунків між суб'єктами, потребують сучасного правового регулювання. Чинне вітчизняне законодавство не забезпечує належний рівень організаційно-правового регулювання діяльності платіжних систем, оскільки є застарілим та таким, що не враховує сучасність інноваційних платіжних інструментів.

Здебільшого у сфері розрахунків використовуються комплексні, розгалужені нормативні акти, які часто не узгоджені між собою. У зв'язку з чим вітчизняними науковцями здійснюється вивчення та аналіз регулювання платіжної сфери в Україні за різними правовими напрямками: фінансово-правовим, господарсько-правовим, цивільно-правовим та іншими.

У цій статті досліджено цивільно-правові норми, які регулюють відносини у сфері платіжних послуг та окремих видів договорів, на підставі яких здійснюється переказ коштів у платіжній системі, зокрема договору-еквайрингу, впровадження якого сприяло виникненню якісно нового етапу у механізмі правового регулювання суспільних відносин у сфері розрахунків між суб'єктами. У світі еквайринг (від англ. *acquire* – приймати, отримувати) є досить відомою та врегульованою фінансовою послугою, яка сприймається як система прийому платіжних карт – засобів оплати за товари, роботи та послуги. Проведений у цій статті аналіз сутності та правової характеристики договору еквайрингу здійснено на підставі вимог Директиви (ЕУ) № 2015/2366 про надання платіжних послуг, Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», Цивільного кодексу України та наявної практики укладання таких договорів.

Також у цьому дослідженні проаналізовано договір про переказ коштів, договір банківського рахунку, публічний договір, договір на користь третьої особи, договір про обмін електронними документами.

Ключові слова: платіжна система, платіжні послуги, переказ коштів, цивільно-правове регулювання, користувачі платіжних послуг, договір еквайрингу, договір банківського рахунку.

Today, the payment system is mainly perceived through an understanding of the essence of money and its function as a means of payment, as well as in light of the functioning of the settlement system. In this regard, in theory and in practice, along with the concept of "payment system" are widely used terms such as "settlement system", "cashless payment system", "payment system", "money transfer system". But in determining the ratio of these terms there is no single conceptual approach. However, undoubtedly most scientists take the position of transforming the system of non-cash payments into a modern payment system under the influence of information technology. As the main task of financial technologies is to improve, accelerate and optimize financial services in the field of payments, every year such technologies become more accessible and convenient, and therefore the number of their users is constantly increasing in the world, including in Ukraine.

New social relations arising in the field of settlements between the subjects require modern legal regulation. The current domestic legislation does not provide an adequate level of organizational and legal regulation of payment systems, as it is outdated and does not take into account the modernity of innovative payment instruments.

For the most part, complex, branched regulations are used in the field of settlements, which are often not coordinated with each other. In this regard, domestic scientists are studying and analyzing the regulation of the payment sector in Ukraine in various legal areas: financial and legal, economic and legal, civil and others.

This article examines the civil law governing relations in the field of payment services and certain types of contracts, on the basis of which the transfer of funds in the payment system, in particular the acquiring agreement. The introduction of which contributed to the emergence of a qualitatively new stage in the mechanism of legal regulation of public relations in the field of settlements between the subjects. In the world, acquiring (from the English *acquire* – to receive, receive) is a well-known and regulated financial service, which is perceived as a system of receiving payment cards – means of payment for goods, works and services. The analysis of the essence and legal characteristics of the acquiring agreement conducted in this article is based on the requirements of Directive (EU) № 2015/2366 on the provision of payment services, the Law of Ukraine "On Payment Systems and Funds Transfer in Ukraine", the Civil Code and the current practice of concluding such agreements.

Also, in this study analyzed the contract for the transfer of funds, bank account agreement, public contract, contract in favour of a third party, the contract for the exchange of electronic documents.

Key words: payment system, payment services, funds transfer, civil law regulation, users of payment services, acquiring agreement, bank account agreement.

Однією з причин уразливості фінансово-кредитної системи України та великих масштабів негативних наслідків кризових явищ, яких зазнає економіка України, є відсутність юридичних механізмів збалансованого управління грошово-кредитною і бюджетною системами держави. Як зазначає Я.У. Хірс, сучасність ставить перед дослідниками важливе актуальне питання правового врегулювання розрахунків у нових економічних умовах [5].

Дослідженням діяльності платіжних систем в Україні займалися такі юристи-науковці, як Є. Алісов, Т. Адабашев, Д. Гетманцев, О. Лукашев, Л. Панова, М. Пожидаєва, В. Цимбалюк, І. Хитра, Т. Чернадчук та інші. Кожен з них здійснював аналіз цієї теми в різних галузях права. Наприклад, М. Пожидаєва розглядала діяльність платіжних систем як предмет фінансово-правового регулювання, а Т. Адабашев як предмет господарсько-правового регу-

лювання, Л. Панова дослідила правову природу договору еквайрингу як цивільно-правового регулятора у платіжній системі. Різногалузевість таких досліджень підтверджує думку про те, що регулювання діяльності платіжних систем не здійснюється однією конкретною галуззю права, а може стосуватися господарсько-правового, фінансово-правового, адміністративно-правового, цивільно-правового та кримінально-правового регулювання. У цій статті ми зосередимо увагу на цивільно-правовому регулюванні діяльності платіжних систем в Україні, тому що саме Цивільним кодексом України встановлено загальні засади регулювання надання фінансових послуг фінансовими установами, включаючи банки та договори, що їх регулюють, загальні положення про розрахунки, в тому числі й переказ коштів.

Відповідно до даних, оприлюднених Національним банком України за 2020 рік, із використанням систем переказу коштів переказано у межах України 255,2 млрд грн, або 9 489,6 млн дол. США в еквіваленті. За 2020 рік сума внутрішньодержавних переказів, здійснених через системи переказу коштів, зростає майже на чверть (23,6%) проти 2019 року. Тенденція зростання суми переказів у межах України триває вже не перший рік. Загалом сума переказів коштів у межах України зростає щороку: за 2017 – на 21,4%, за 2018 – на 24,3%, за 2019 рік – на 38,6% [2]. Це, безумовно, свідчить про те, що ринок платіжних систем розвивається.

Подальший напрям регулювання розвитку платіжного обороту в Україні має бути спрямований на збільшення безготівкового обороту та зниження готівкового. Головною метою насамперед має бути зростання довіри населення до банків. Також необхідно розширювати банківську діяльність стосовно поширення практики застосування у розрахунках із клієнтами векселів, чеків та акредитива. Поступове зниження частки готівкового обігу на користь безготівкового має забезпечуватись з урахуванням загального стану економіки шляхом створення економічних стимулів розвитку безготівкових розрахунків. При цьому домогосподарства, підприємства та державні інституції використовуватимуть безготівкові платіжні засоби, включаючи інноваційні платіжні інструменти, обізнано та звично, з розумінням їх ефективності та безпеки здійснення платежів. Відповідно, повинні бути створені всі умови для безпечного та вигідного здійснення безготівкових взаєморозрахунків та існування сучасної і конкурентоздатної національної платіжної системи, а також відсутні будь-які бар'єри у доступі та використанні платіжних сервісів, що забезпечують безготівкове здійснення транзакцій, оскільки нові покоління клієнтів створюють попит на сучасні банківські сервіси, а банки матимуть можливість задовольняти попит новими технологіями та розвитком інфраструктури, що полегшуватиме здійснення безготівкових транзакцій [8].

Платіжна система, як і будь-яка інша система, являє собою цілісну сукупність взаємопов'язаних елементів, які формують стійку організаційну структуру. Визначення поняття «платіжна система» міститься у п. 1.29 ст. 1 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» (далі – Закон про платіжні системи), відповідно до якого платіжна система – це платіжна організація, учасники платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними під час проведення переказу коштів. Проведення переказу коштів є обов'язковою функцією, що має виконувати платіжна система [4]. Виходячи з такого визначення, основними структурними елементами платіжних систем є: платіжна організація та учасники платіжної системи, які взаємодіють з метою здійснення переказу коштів для користувачів платіжних систем.

Зазначені елементи платіжної системи є характерними для кожної окремої платіжної системи та тісно пов'язані між собою сукупністю зв'язків у середині платіжної системи. Саме ці складові елементи платіжної системи у своєму

взаємозв'язку породжують відносини цивільно-правового характеру в діяльності платіжних систем. З одного боку, це відносини між платіжною організацією та учасниками платіжної системи (юридичними особами), які регулюються на підставі укладеного між ними договору про надання послуг користувачам платіжної системи щодо проведення переказу коштів за допомогою цієї системи. А з іншого боку, відносини, які виникають у самій платіжній системі, а саме між споживачами платіжних послуг (користувачами: платниками та отримувачами) та платіжною системою. Правове регулювання зазначених відносин здійснюється шляхом вчинення ними відповідних правочинів, які передбачено Цивільним кодексом України (далі – ЦКУ).

Відповідно до статті 9 Закону про платіжні системи, платіжна система (крім внутрішньобанківської платіжної системи) діє відповідно до правил, установлених платіжною організацією відповідній платіжній системі. Внутрішньобанківська платіжна система діє відповідно до внутрішніх документів банку. Діяльність платіжної системи має відповідати вимогам законодавства України. Правила платіжної системи мають установлювати організаційну структуру платіжної системи, умови участі, порядок вступу та виходу із системи, управління ризиками, порядок ініціювання та здійснення переказу і взаєморозрахунків за цим переказом у системі, порядок вирішення спорів учасників між собою та між учасниками і користувачами, систему захисту інформації, порядок проведення реконсильції. Правила платіжної системи, а також договори, що укладаються платіжною організацією платіжної системи з учасниками цієї системи, мають передбачати порядок врегулювання випадків нездатності виконання учасниками платіжної системи своїх зобов'язань [4].

Відповідно до статті 4 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» до фінансових послуг належить переказ коштів. У Цивільному кодексі України деякі договори про надання послуг закріплені поіменно, проте договір про переказ коштів або про надання інших платіжних послуг законодавцем окремо не виділено. У зв'язку з чим такий вид договору розробляється відповідно до глави 63 Цивільного кодексу України, відповідно до якого за договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором. Виконавець повинен надати послугу особисто. У випадках, встановлених договором, виконавець має право покласти виконання договору про надання послуг на іншу особу, залишаючись відповідальним у повному обсязі перед замовником за порушення договору. Якщо договором передбачено надання послуг за плату, замовник зобов'язаний оплатити надану йому послугу в розмірі, у строки та в порядку, що встановлені договором. У разі неможливості виконати договір про надання послуг, що виникла не з вини виконавця, замовник зобов'язаний виплатити виконавцеві розумну плату. Якщо неможливість виконати договір виникла з вини замовника, він зобов'язаний виплатити виконавцеві плату в повному обсязі, якщо інше не встановлено договором або законом. Строк договору про надання послуг встановлюється за домовленістю сторін, якщо інше не встановлено законом або іншими нормативно-правовими актами. Збитки, завдані замовнику невиконанням або неналежним виконанням договору про надання послуг за плату, підлягають відшкодуванню виконавцем, у разі наявності його вини у повному обсязі, якщо інше не встановлено договором. Виконавець, який порушив договір про надання послуг за плату у разі здійснення ним підприємницької діяльності, відповідає за це порушення, якщо не доведе, що належне виконання виявилось неможливим внаслідок непереборної сили, якщо інше не встановлено договором або законом.

Збитки, завдані невиконанням або неналежним виконанням договору про безоплатне надання послуг, підлягають відшкодуванню виконавцем у розмірі, що не перевищує двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо інший розмір відповідальності виконавця не встановлений договором. Договір про надання послуг може бути розірваний, у тому числі шляхом односторонньої відмови від договору, в порядку та на підставах, встановлених цим Кодексом, іншим законом або за домовленістю сторін. Порядок і наслідки розірвання договору про надання послуг визначаються домовленістю сторін або законом [7].

Деякі науковці здійснюють класифікацію цивільних договорів за змістом діяльності, яку вони регулюють. Відповідно до такого критерію розрізняють два основні типи договорів – майнові та організаційні. До майнових належать договори, що спрямовані на регулювання діяльності осіб із приводу певного майнового блага. До організаційних договорів належать договори, що спрямовані на встановлення взаємозв'язків учасників майбутнього товарообміну [1, с. 328].

Метою будь-якого договору з надання платіжних послуг є організація переказу грошових коштів, а отже, такі договори є організаційними. До них, зокрема, варто віднести договір еквайрингу, який є одним з основних договірних інструментів, що забезпечують реалізацію концепції “Open Banking” у механізмі правового регулювання платежів. Згідно з п. 1.9 Закону про платіжні системи, еквайринг – послуга технічного, інформаційного обслуговування розрахунків за операціями, що здійснюються з використанням електронних платіжних засобів у платіжній системі. Як зазначила Л. Панова, договір еквайрингу – це вид договору, який спрямовано на організацію дистанційного обслуговування користувачів. Договір еквайрингу діє у системі як елемент складного зобов'язального правовідношення з переказу грошових коштів. Укладення договору еквайрингу є підставою не тільки виникнення такого правовідношення, а й реалізації прав та обов'язків, пов'язаних із ним договорів [3].

Проаналізувавши відповідну договірну практику, нами було з'ясовано, що до сукупності договорів щодо переказу грошових коштів у платіжній системі, крім договору про переказ коштів та договору еквайрингу, належить: публічний договір відповідно до ст. 633 ЦКУ, договір на користь третьої особи відповідно до ст. 636 ЦКУ, договір банківського рахунку відповідно до ст. 1066 ЦКУ, договір про обмін електронними документами та інші.

Законодавче визначення публічного договору надане у статті 633 ЦКУ, згідно з якою публічним є договір, в якому одна сторона – підприємець взяла на себе обов'язок здійснювати продаж товарів, виконання робіт або надання послуг кожному, хто до неї звернеться (роздрібна торгівля, перевезення транспортом загального користування, послуги зв'язку, медичне, готельне, банківське обслуговування тощо). Умови публічного договору встановлюються однаковими для всіх споживачів, крім тих, кому за законом надані відповідні пільги. Підприємець не має права надавати переваги одному споживачеві перед іншим щодо укладення публічного договору,

якщо інше не встановлено законом. Підприємець не має права відмовитися від укладення публічного договору за наявності у нього можливостей надання споживачеві відповідних товарів (робіт, послуг). У разі необґрунтованої відмови підприємця від укладення публічного договору він має відшкодувати збитки, завдані споживачеві такою відмовою. Актами цивільного законодавства можуть бути встановлені правила, обов'язкові для сторін у разі укладення і виконання публічного договору. Умови публічного договору, які суперечать частині другій цієї статті та правилам, обов'язковим для сторін у разі укладення і виконання публічного договору, є нікчемними.

Відповідно до статті 636 ЦКУ договором на користь третьої особи є договір, в якому боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи, яка встановлена або не встановлена у договорі. Виконання договору на користь третьої особи може вимагати як особа, яка уклала договір, так і третя особа, на користь якої передбачено виконання, якщо інше не встановлено договором або законом чи не впливає із суті договору. З моменту вираження третьою особою наміру скористатися своїм правом сторони не можуть розірвати або змінити договір без згоди третьої особи, якщо інше не встановлено договором або законом. Якщо третя особа відмовилася від права, наданого їй на підставі договору, сторона, яка уклала договір на користь третьої особи, може сама скористатися цим правом, якщо інше не впливає із суті договору.

За договором банківського рахунку, згідно зі статтею 1066 ЦКУ, банк зобов'язується приймати і зберігати на рахунок, відкритий клієнтови (володільцеві рахунку), грошові кошти, що йому надходять, виконувати розпорядження клієнта про перерахування і видачу відповідних сум з рахунку та проведення інших операцій за рахунком. Банк має право використовувати грошові кошти на рахунок клієнта, гарантуючи його право безперешкодно розпоряджатися цими коштами. Банк не має права визначати та контролювати напрями використання грошових коштів клієнта та встановлювати інші обмеження його права щодо розпорядження грошовими коштами, не передбачені законом, договором між банком і клієнтом або умовами обтяження, предметом якого є майнові права на грошові кошти, що перебувають на банківському рахунку. Положення цієї глави застосовуються до інших фінансових установ у разі укладення ними договору банківського рахунку відповідно до наданої ліцензії, а також застосовуються до кореспондентських рахунків та інших рахунків банків, якщо інше не встановлено законом [7].

Таким чином, ми з'ясували, що договори у сфері діяльності платіжних систем є не тільки юридичним фактом виникнення зобов'язальних правовідносин, а й правовим регуляторним механізмом. Якісне виконання кожним з елементів платіжної системи своїх обов'язків забезпечить успішне здійснення головної функції платіжної системи – проведення переказу коштів між платниками та одержувачами. А належним чином функціонуюча платіжна система забезпечує стабільність фінансового ринку, підвищує ефективність використання фінансових ресурсів та сприяє проведенню грошово-кредитної політики держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боднар Т.В. Договірне право України. Загальна частина : навчальний посібник / Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова та ін. ; за ред. О.В. Дзери. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 896 с.
2. Національний банк України. Прес-реліз від 26.02.2021. Обсяг переказів в межах України за 2020 рік зріс майже на чверть. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/obsyag-perekaziv-v-mejah-ukrayini-za-2020-rik-zris-mayje-na-chvert>.
3. Панова Л. Деякі питання правової природи договору еквайрингу. *Підприємство, господарство і право*. № 7. 2018. С. 47–52.
4. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 05.04.2001 № 2346-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14>.
5. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 № 2664-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>.
6. Хірс Я.О. Теоретико-правові питання розрахунків. *Юридичний вісник «Повітряне та космічне право»*. Том 3, № 28 (2013). С. 108–112.
7. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
8. Швагер О.А., Солдаткіна Д.О. Актуальні питання правового регулювання безготівкових розрахунків в Україні. *Журнал східно-європейського права*, 2018. № 57, с. 174–181.